

Тетяна Мілова,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри правознавства Кіровоградського державного
педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ РЕГУЛЮВАННЯ ДУХОВНО-ЕТИЧНИХ ТА ІДЕОЛОГІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті досліджуються проблеми культурної (духовної) системи основ конституційного ладу України, зокрема конституційні принципи регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин, висвітлюється зміст означених принципів, аналізуються можливі наслідки розбалансованої дії окремих із них.

Ключові слова: основи конституційного ладу України, культурна (духовна) система основ конституційного ладу України, конституційні принципи, духовно-етичні відносини, ідеологія, ідеологічні відносини.

Конституція України 1996 р. закріпила найважливіші інституційні засади та принципи існування суверенної Української держави. Подальша реалізація конституційних положень сприяла становленню України як демократичної, соціальної, правової держави, розвитку громадянського суспільства та запровадженню демократичних засад суспільного життя.

Проте сучасна вітчизняна політико-правова думка все більше схиляється до необхідності реформування Основного Закону, оскільки він уже не повною мірою відповідає сучасному рівню суспільних відносин і світовим тенденціям. У зв'язку з цим вкрай актуальним є дослідження всієї системи суспільних відносин, що передбачені та гарантовані Конституцією.

Слід констатувати, що серед усіх конституційних основ проблемам духовного життя суспільства приділяється найменше уваги. У сучасній науці конституційного права проблема духовної (культурної) системи основ конституційного ладу є однією з маловивчених. Отже, дослідження цієї системи, у тому числі окремих її елементів набуває особливої практичного значення в умовах нового етапу конституційного процесу.

Основні принципи конституційного ладу досліджували такі науковці як В. Журавський, А. Колодій, В. Копейчиков, Ю. Тодика, О. Фрицький, В. Шаповал та ін. Ряд вітчизняних учених-конституціоналістів, виокремлюючи інститут основ суспільного ладу України, розкривали зміст окремих притаманних йому принципів (А. Георгіца, В. Погорілко, О. Совгіря, В. Федоренко, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна та ін.). Однак питання щодо конституційних принципів регулюван-

ня виключно духовно-етичних та ідеологічних відносин на вітчизняному рівні розглянуті лише фрагментарно.

Мета цієї статті полягає в аналізі наукових праць і чинного законодавства з точки зору закріплення та змісту основних конституційних принципів регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин в Україні.

У демократичній, правовій державі конституційне регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин є мінімальним за своєю суттю. Інакше бути просто не може. Яскравим прикладом руйнівної дії правового регулювання у сфері ідеології суспільства є положення всіх без винятку радянських конституцій, які закріплювали пріоритет соціалістичних суспільних цінностей. За такого ідейно-політичного монізму державі значно легше було виконувати свої завдання та функції. Вона не стикалася з організованою опозицією, не потрібне було проведення виборів на альтернативній основі, не було проблем із пресою тощо [1, с. 576–577].

В умовах демократичного суспільства при детальному підході до конституційної регламентації питань духовно-морального й ідеологічного характеру можливий прямо протилежний результат, а саме – дестабілізація суспільства, утиск прав і свобод людини та громадянина в духовній сфері, національно-культурні заворушення тощо, що вже мало місце в історії української держави у XX ст. Тому в цьому питанні необхідно знайти баланс між конституційною регламентацією духовних (культурних) відносин та їх оптимальною реалізацією. За таких об'єктивних умов особливого значення набувають конституцій-

ні принципи, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин.

Категорія «принцип» у сучасній юридичній науці тлумачиться у двох значеннях: це основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю та відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації; це внутрішні переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [2, с. 111–112]. Іншими словами, принципи як категорія права одночасно залежать як від об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Проектуючи таку позицію на сферу духовно-етичних та ідеологічних відносин слід зазначити, що, з одного боку, принципи права об'єктивізують закономірності духовної (культурної) сфери суспільства, а з іншого – визначають мету та завдання права щодо найефективнішого, хоч і мінімального, регулювання означених суспільних відносин.

В основі духовно-етичних та ідеологічних відносин лежать як загальні принципи основ конституційного ладу, так і особливі принципи, характерні для інституту основ суспільного ладу, зокрема сфери регулювання духовних (культурних) відносин. Серед останніх заслуговують на увагу принцип конституційності, законності; принцип демократизму; принцип вільного розвитку своєї особистості; принцип взаємної відповідальності особи та держави; принцип гуманізму; принцип політичної, економічної й ідеологічної багатоманітності (плюралізму); принцип етнічної багатоманітності суспільства та політичної єдності українського народу; принцип відділення церкви і релігійних організацій від держави, а школи від церкви; принцип соціальної справедливості; принцип гарантованості суспільного ладу та ін.

Принцип конституційності, законності передбачає, що основні положення організації і функціонування духовно-етичних та ідеологічних відносин у суспільстві визначаються і гарантуються Конституцією України, а деякі з них – законами. Конституційне регулювання духовного життя, на відміну від політичного, економічного зачіпає лише найзагальніші основи та принципи, оскільки в демократичному суспільстві держава не повинна втручатися у внутрішній світ особи, намагатися контролювати думки, почуття і свідомість людини. Держава покликана створювати умови та гарантії для духовної, ідеологічної діяльності, розвитку освіти, науки, культури, релігії тощо.

Принцип вільного розвитку своєї особистості (ст. 23 Конституції), який є одним із

основоположних положень гуманізму, надає особі можливість використовувати права та свободи у власних інтересах, на свій розсуд розвивати свої здібності в духовній сфері. Іншими словами, людина може вільно займатися літературною, художньою, науковою або будь-якою іншою діяльністю, реально здійснювати своє право на таку діяльність в умовах режиму законності та правопорядку.

Принцип взаємної відповідальності особи і держави (ст. 3 Конституції) пронизує всю систему суспільних відносин, у тому числі відносини, пов'язані з духовно-етичною й ідеологічною сферою. Адже гармонійне поєднання інтересів держави, суспільства й особи, взаємна відповідальність особи перед державою і держави перед особою є необхідною умовою нормального розвитку духовно-етичних та ідеологічних відносин у рамках демократичної держави. Результатом розбалансованої дії цього принципу в духовній сфері можуть бути: зростання взаємного відчуження держави й особи, суспільства й особи, держави та недержавних суспільних структур; поширення різних форм зловживання представниками влади та чиновниками різних рівнів своїми повноваженнями і ресурсами держави; зростання недовіри громадян до влади і державних засад [3, с. 25–26].

Принцип політичної, економічної й ідеологічної багатоманітності (плюралізму) (ст. 15 Конституції) несе в собі базову опору демократичного суспільства. В рамках загального принципу виділяються три його складові: політична, економічна й ідеологічна. Ідеологічна багатоманітність є найбільш ємною з усіх, оскільки передбачає відповідне різноманіття ідеологій, гарантуючи цей принцип паралельною заборонаю визнавати будь-яку ідеологію державною, тобто обов'язковою для всіх. Принцип ідеологічного плюралізму є розвитком таких невід'ємних прав людини, як права на свободу думки, слова, інформації, свободу совісті та віросповідання. Це положення відповідає принципам, що закріплені Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р. (статті 18, 19) та Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (п. 1 ст. 10).

У переважній більшості конституцій країн Заходу, а також Сходу та Латинської Америки положень про ідеологічну багатоманітність немає (з різних причин). У демократичному суспільстві, зокрема, ідеологічний плюралізм передбачається його природним станом. Положення про ідеологічний і культурний плюралізм уведено до конституцій лише в останні десятиріччя як реакція на практику тоталітарних режимів. Так, ст. 13 Конституції РФ встановлює, що у Російській Федерації «визначається ідеологічна різноманітність»

і «ніяка ідеологія не може бути встановлена як державна чи обов'язкова». Згідно із ст. 12 Конституції Узбекистану у Республіці Узбекистан суспільне життя розвивається на основі різноманітності політичних інститутів, ідеологій і думок. Ніяка ідеологія не може встановлюватися як державна. Аналогічні положення є в конституціях Словаччини (ст. 1), Молдови (ст. 5), Чехії (ст. 2) та інших країн [4, с. 150–151].

У той самий час, як свідчить досвід сучасних демократичних держав, зазначений принцип не є абсолютним. В окремих випадках можуть встановлюватися визначені, інколи вельми істотні, державні обмеження в ідеологічній сфері, формах і методах сповідання певних політичних поглядів, переконань. У цьому аспекті заслуговує на увагу досвід європейських держав, в яких, особливо останніми роками, доволі істотно засуджується комуністичний режим і його ідеологічні засади. У багатьох країнах взагалі діє заборона на комуністичну ідеологію. Так, у Польщі, наприклад, 27.11.2009 р. Президент схвалив відповідний законопроект, який передбачає кримінальну відповідальність за володіння або покупку комуністичних символів. Згідно з цим документом, будь-яка особа, яка володіє, продає або поширює речі чи записи, що містять символіку комунізму, може бути оштрафована або засуджена до тюремного ув'язнення на строк до двох років (від відповідальності звільнені ті, хто використовує ці символи з художніми й освітніми цілями, а також колекціонери комуністичної атрибутики).

Сейм Латвії прийняв «Декларацію про засудження тоталітарного комуністичного окупаційного режиму Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що здійснювався в Латвії» від 12.05.2005 р.

Парламентська асамблея Ради Європи, на розвиток своєї колишньої Резолюції № 1096 (1996 р.), ухвалила Резолюцію «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів» 25.01.2006 р. (Резолюція Ради Європи № 1481), яка повинна відновити історичну справедливість, засудивши злочини комуністичних режимів (як у Нюрнберзі були засуджені злочини фашизму) [5].

Слід зазначити, що за роки незалежності в Україні були спроби заборонити пропаганду комуністичної ідеології. Так, 30.08.1991 р. Президія Верховної Ради України заборонила діяльність Комуністичної партії України (далі – КПУ), але 29.12.2001 р. Конституційний Суд України визнав це рішення неконституційним, оскільки, на думку Конституційного Суду, КПУ не є правонаступницею КПРС. Наступна спроба (01.11.2005 р.) була коли народний депутат О. Тягнибок зареєстрував

у парламенті законопроект «Про заборону комуністичної ідеології в Україні», але і цей законопроект був відхилений у першому читанні. 1 грудня 2009 р. У Верховній Раді України був зареєстрований законопроект (01.12.2009 р.), автори якого пропонували заборонити пропаганду комуністичної ідеології в будь-якому її вигляді, ліквідувати символи тоталітарного та комуністичного режимів, а також діяльність КПУ. На думку розробників, такий закон необхідний для того, щоб не допустити в Україні повторення «злочинів комунізму», зокрема голодомору 1932–1933 рр. Разом із тим представники КПУ стверджують, що згідно з Конституцією, в Україні дозволено сповідати будь-яку ідеологію [6]. Такий аргумент є вагомим і відповідає за формою та змістом ст. 15 Конституції, але остаточне рішення цього питання значною мірою залежить від багатьох інших, перш за все політичних, чинників. Тому важко не погодитися з думкою О. Турсункулова, згідно з якою з метою стабільного розвитку державно-правового простору функціонуючі політичні та правові інститути не лише повинні відповідати вирішуваним загальнонаціональним цілям і завданням, а й мати духовно-моральну і соціокультурну обґрунтованість, виправданість [7, с. 3].

Принцип ідеологічної багатоманітності передбачає також свободу об'єднання в громадські організації, надає можливість громадянам України об'єднуватися для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів (ст. 3 Закону України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. № 2460-ХІІ). При цьому Конституція України (ч. 5 ст. 36) закріплює рівність об'єднань громадян перед законом. Принцип ідеологічного плюралізму, у свою чергу, має свої межі, оскільки будь-яка свобода не може бути безмежною. Межі такої свободи встановлюються через ряд заборонних норм у характері діяльності об'єднань громадян, передбачених ч. 1 ст. 37 Конституції України.

Принцип соціальної справедливості передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24 Конституції України). Конституція України надає рівні умови для розвитку кожної особистості, можливості застосування нею своїх здібностей у духовній (культурній) сфері на власну користь. Рівність прав жінки та чоловіка, тобто гендерна рівність, забезпечується наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у куль-

турній діяльності, у здобутті освіти, професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо. Гендерна рівність також передбачає рівність прав, рівність можливостей і рівність результатів [8, с. 379–380]. На досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства спрямований Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який запроваджує обов'язкове здійснення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів. Важливе значення має також використання авторитетних наукових досліджень провідних юристів-теоретиків і практиків.

Безумовно, проаналізованими конституційними принципами не обмежуються положення й ідеї, характерні для сфери регулювання духовних відносин. Оскільки духовно-етичні та ідеологічні відносини є предметом конституційного регулювання, то в основу їх реалізації покладений увесь спектр принципів конституційного ладу України.

Висновки

На сьогодні питання принципів регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин в Україні є актуальним і малодослідженим.

Конституційні принципи регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин – це вихідні, керівні, незаперечні положення й ідеї концептуального характеру, що задекларовані у нормах Конституції України та доповнені законодавчими і підзаконними актами відповідно до змісту основоположних норм міжнародних нормативно-правових актів у духовній (культурній) сфері, які визначають зміст конституційно-правового регулювання з метою забезпечення ефективного функці-

онування духовно-етичних та ідеологічних відносин.

Розкриття змісту основних конституційних принципів регулювання духовної сфери суспільних відносин дозволяє виявити особливості саме конституційного регулювання означених відносин і проаналізувати наслідки розбалансованої дії окремих принципів для держави та суспільства.

Список використаних джерел

1. Милова Т. Н. Духовно-нравственные и идеологические отношения как предмет конституционного регулирования // Курс конституционного права Украины: Т. 2 / Под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. – О., 2012. – 800 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – 733 с.
3. Беспаленко П. Н. Духовная безопасность в системе национальной безопасности современной России: проблемы институционализации и модели решения: автореф. ... д-ра полит. наук. – Ростов н/Д., 2009. – 60 с.
4. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн. – Чернівці, 2000. – 424 с.
5. *Ленина на свалку, за серп и молот в тюрьму?* [Электронный ресурс] // ForUm – самое цитируемое Интернет-издание. Главные новости Украины и мира. – Режим доступа: <http://for-ua.com/comments/2009/11/30/100618.html>.
6. *Коммунистам не обещают светлого будущего: в Украине запретят коммунистическую идеологию* [Электронный ресурс] // ForUm – самое цитируемое Интернет-издание. Главные новости Украины и мира. – Режим доступа: <http://for-ua.com/politics/2009/12/01/125018.html>.
7. Турсункулов А. Б. Национально-культурная легитимация и легализация институтов российской государственной власти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов н/Д., 2006. – 27 с.
8. *Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні* / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К., 2007. – 424 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2012 р.

The article analyzes the problems of cultural (spiritual) system of fundamentals of the constitutional system of Ukraine, the constitutional principles of regulation of the spiritual-moral and ideological relations in particular; it covers the content of abovementioned principles and analyzes possible effects of unbalanced action of some of them.

В статті досліджуються проблеми культурної (духовної) системи основ конституційного строя України, в частині конституційні принципи регулювання духовно-нравствених та ідеологічних відносин, освітається содержание указаних принципів, аналізуються можливі наслідки розбалансованого діяння окремих з них.

